

Kárpátalja-történet: látószögek egymás mellett

Zseliczky Béla: Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében 1920-1945. Politika-történeti füzetek X. -Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 160. o.

A Kárpátalja (ma Ukrajna Kárpáton túli területe) történetével foglalkozó tanulmányok száma az utóbbi években öröndetesen megsaporodott. Ezek egyike Zseliczky Bélának a terület legbonyolultabb korszakával, a századi eseményekkel foglalkozó kötete. A mű szerzője kárpátaljai születésű, ám évtizedek óta Moszkvában dolgozó történész, aki Magyarország legújabbkori történetének ismert kutatója.

Rövid bevezetőjében a szerző felvázolja munkájának főbb irányvonalait, különös hangsúlyt fektetve az ún. *újraegyesítésre*, azaz Kárpátalja Ukrajnához csatolására. Zseliczky megjegyzi, hogy a témáról nagyon sokat írtak eddig, ám ennek a kérdésnek az elemzése külön tanulmányt igényelne. A kutató eme megállapításával akár egyet is érthetnénk, ha könyvével nem elsősorban a magyarországi olvasót célozná meg. Így azonban kívánatos lett volna legalább vázlatosan megismertetni az olvasót mások kutatási eredményeivel és véleményével. Az; pedig már egyenesen megmagyarázhatatlan, hogy kötete megírásához Zseliczky Béla nem használt fel az utóbbi évek ukrán történelmi munkáiból egyetlenegy sem. A könyvek beszerzésének nehézségére való hivatkozás az ő esetében teljesen komolytalan.

A kötet hat fejezetből áll. Az elsőkben a szerző a mai Kárpátalja területével etnikai viszonyaival, történelmével foglalkozik az első világháború végéig. A kutató helyesen látja, hogy az említett régió 20. századi történetének formálásában a döntő szerepet a térség számbelileg domináns népessége, az ukránok (ruszinok) játszották. A 18-19. században a ruszinok történetéről kialakult mítoszokat végigkövetve (pl. a Korjatovics Tódor herceg 40 ezer fős bevándorlóiáról szólót), és teljesen figyelmen kívül hagyva a kérdésre vonatkozó tudományos szakirodalmat (lásd Hodinka Antal, Lehoczky Tivadar, Szabó István, Bonkáló Sándor és mások munkáit), továbbá a kárpátaljai ruszinok úgymond csaknem teljes izoláltságára hivatkozva, ami különböző akkulturációs hatásokkal járt együtt, a szerző arra a következtetésre jutott, hogy a ruszinok egy önálló szláv nép, amelyekre az ukrán etnonimát mesterségesen, politikai okokból erőszakolták rá a 20. század folyamán.

Kétségtelen tény, hogy az ún. *ruszinkérdés* kulcsfontosságú Kárpátalja legújabbkori történetének megítélésében és megértésében. Sajnos azonban a probléma

megoldását gyakran az éppen aktuális politikai megfontolásoktól és aktualitásoktól teszik függővé, ami jelentősen deformálja a hiteles képet. A szakirodalmat megvizsgálva kiderül, hogy a történelmi, néprajzi, nyelvészeti és más adatok egyöntetűen bizonyítják, hogy a kárpátaljai ukránok (ruszinok) különböző időben (a 13–18. század folyamán), más-más néprajzi csoportokból (bojokók, lemók, huculok stb.), a Kárpátoktól északra fekvő szintén ruszin etnikai területtől (Galícia, Bukovina, Podólia) elszakítva telepítették be a mai Kárpátalja hegyvidéki részét. (A huculoknak például csak körülbelül 10 százaléka él Kárpátalján, 90 százalékuk viszont a Kárpátoktól északra.) Azt, hogy a Kárpátok mindkét oldalán egy és ugyanaz a nép élt, a múltban mindenki tudta. „A magyarországi rutének nyelvét, szokásait, s vallását tekintve lehetetlen észre nem venni, hogy a gallicziai, s kisoroszlági (értsd ukrainai - K. J.) népek nyelvétől, szokásaitól, vallásától lényegileg mibensem különbözik” - írta Mészáros Károly, a ruszinkérdés egyik nagy ismerője. „Félreértések kikerülése végett hangsúlyozzuk, hogy rutén, kisorosz, rusznák és ukrainai egy és ugyanazon népnek négyféle neve...” - fogalmazott már a 20. század elején egy másik ruszinszakértő, Sztripszky Hiador, majd így folytatta: „Magának (...) a népnek saját nemzeti neve csak egy van: a ruszin s ennek egy változata a rusznák. Így hívja magát ez a nép mind Déloroszországban (azaz Ukrajnában - K. J.), mind Bukovinában, Galicziában és nálunk.” Vagyis a ruszin név alatt az összes mai ukránt értették, és ők maguk is évszázadokon keresztül így nevezték magukat. Akkor hát hol kell keresnünk a külön ruszin nép koncepciójának gyökereit? Nos, nem is olyan mélyen, mint azt az ismertett mű szerzője gondolja.

A 19. század végén, a 20. század első évtizedeiben a magyarországi ruszinok kérdése egyre élesebben vetődik fel (lásd a hegyvidéki vagy rutén akciót). Az első világháború közeledtével az orosz és a párhuzamosan erősödő ukrán befolyással szemben Magyarország megpróbálja megóvni a helyi ruszin (ukrán) lakosságot a veszélyes külhoni politikai befolyástól, aspirációktól, hogy továbbra is hű maradjon a szentistváni eszmékhez (lásd a gregoriánus naptár és a latin betűs ábécé bevezetését a munkácsi görögkatolikus egyházmegyében). Ennek az eseménysorozatnak a szerves részét képezte a külön ruszin nyelv, majd nép létrehozása. „A rusznákok intelligenciáját nem kell félteni (az ukrán és orosz befolyástól - K. J.). Az ma annyira magyar, hogy nem lehet belőle többet - még ha akarna is - se rusznák, se muszka. Tehát csakis a köznépről van szó... Ámde az ő szívéhez csakis az ő paraszt nyelven lehet szólani. Minthogy pedig ez a parasztnyelv sajátosságosan önálló, hungáro-ruthén alakká fejlődött ki (...) semmi egyebet nem kell tenni, mint e népnelvből (...) egy különleges magyarországi rusznák paraszti nyelvet megállapítani” - írta Sztripszky Hiador idézett cikkében. Ettől kezdve pedig az események már ismertek.

Tehát leszögezhetjük, hogy a Zseliczky Béla által alapul vett tétel a külön ruszin nép létezéséről alapvetően hibás. Ez pedig azt jelenti, hogy Kárpátalja 20. századi történetének főbb mozzanatai egészen más megközelítést igényelnek, mint ahogyan az a moszkvai történész munkájában megfigyelhetők.

A könyv második fejezete Kárpátalja két világháború közötti történetével foglalkozik, kiemelt hangsúlyt fektetve a terület autonóm státusa körül kialakult politikai harcokra. A szerző rávilágít azokra a neat ív tendenciákra, amelyek Csehszlovákia kárpátaljai politikáját jellemezték a 20-as, 30-as években. Leszögezi, hogy a nemzetközi szerződések kötelezettségei alól kibújva Csehszlovákia hosszú éveken át halogatta Kárpátalja (hivatalosan Podkarpatszka Rusz) autonómiájának megadását, és csak kényszerkörülmények hatására (1938) oldotta meg ezt a kérdést. Érdekes, hogy Zseliczky következtetései teljesen megegyeznek a kárpátaljai szovjet történetírás hasonló passzusaival. Néha még a terminológia is azonos (pl. *kolonizációs politika*). A mai ukrán történetírás ennél árnyaltabban ítéli meg a csehszlovák korszakot. Elismerve a negatív tendenciák létét (az autonómia kérdése, nyelvhasználati viták, egyházi problémák, pl. a pravoszláv egyház támogatása stb.) az ukrán történészek túlnyomó része összességében pozitívan ítéli meg az ún. cseh érárt Kárpátalja, és ezen belül az itt élő ukránok (ruszinok) történetét. Kétségtelen tény, hogy a húszas és harmincas évek folyamán a kárpátaljai ukránok (ruszinok) helyzete ahhoz képest, ami az Osztrák-Magyar Monarchiában volt tapasztalható, gyökeresen megváltozott. Ez megmutatkozott az oktatás, a közművelődés, a politikai élet, a társadalmi struktúra és nem utolsósorban a gazdaság terén. Viszont az is igaz, hogy a kisebbségi helyzetbe került kárpátaljai magyarság számos esetben hátrányos megkülönböztetésben részesült, s így számukra ez a korszak egészen mást jelent, mint a többséget alkotó ukránok (ruszinok) számára.

A fentiekhez hasonlóan közelíti meg a szerző az 1938. október végétől 1939. március közepéig létező, a Volosin Ágoston görögkatolikus kanonok nevével fémjelzett államalakulat, Kárpátukrajna problémáját. Zseliczky alapján véve ebben a kérdésben is követi a szovjet történetírás megállapításait, amelyek annak idején Volosint fasiszta, burzsoá nacionalista, klerikális bérencnek titulálták, aki végül is elnyerte méltó büntetését (Volosint a szovjet belügyi szervek 1945-ben Prágában letartóztatták és Moszkvába vitették, ahol még az év július 11-én meghalt az egyik börtön kórházában). A moszkvai kutató helyesen világít rá azokra az antidemokratikus jelenségekre, amelyek a Volosin-kormány egyes intézkedéseit kísérték (az 1939-es februári választások lebonyolítása, az ellenzéki sajtó elhallgatása, az ún. Szics-gárda túlkapásai, a német befolyás erősödése stb.), ám eközben teljesen elhallgatja, hogy milyen bel- és külpolitikai helyzetben került erre sor. Erdemes lett volna megemlíteni az összehangolt magyar-lengyel szabotázs- és

terrortámadásokat, a Kozma Miklós volt belügyminiszter által irányított akciókat, Stefán Fencsik ún. feketeingeseinek tevékenységét, a hatalmas lélektani nyomást, és nem utolsósorban a folyamatosan éleződő nemzetközi helyzetet, ami nemhogy a Volosin-kormány mozgási lehetőségeit, hanem pl. Magyarországot és más államokat is kényszerpályára állított. Másként közelítik meg az ukrán történészek a nagyon rövid időt megélt kárpátukrán államot. Bár ők is elfogadják, hogy a Volosin-kormány nem mindig demokratikus úton oldotta meg a problémákat, a független kárpátukrán állam kikiáltását jelentős történelmi eseményként könyvelik el.

Az ismertetett mű legnagyobb része a szovjet-csehszlovák diplomáciai kapcsolatok tükrében vizsgálja Kárpátalja történetét. A szerző aprólékosan végigkíséri a kapcsolatok alakulását 1939-től 1945-ig, amikor aláírták a szovjet-csehszlovák szerződést, melyben Kárpátalja sorsáról, hovatartozásáról is döntöttek. Bár Zseliczky Béla gyakran hivatkozik a moszkvai levéltárak anyagaira, sok újdonsággal ebben a témakörben mégsem szolgál, ugyanis az idézett dokumentumok egy része már Magyarországon is megjelent, másik részük pedig csekély forrásértékkel bír (pl. a kárpátaljai kommunista vezetők életrajzi adatai vagy az újságcikk-kivágások stb.). Lényegében ezek a fejezetek néhány könyv anyagain alapulnak, ami távolról sem elég ahhoz, hogy elfogulatlan, objektív képet nyerjünk az egész kérdéskörről. Az pedig, hogy a kutató nem használt fel egyetlenegy ukrán munkát sem, ahhoz vezet, hogy több kérdésben is nyitott kapukat döngtet. Ma már ugyanis gyakorlatilag minden történész elismeri, hogy a szovjet-csehszlovák kapcsolatok nem éppen voltak partneri jellegűek, és hogy a szovjet vezetés diktatórikus módszereket használt céljai elérése érdekében, valamint hogy az 1944–45-ben Kárpátalján végbement események távol álltak a demokráciától. (Például mindenki elítéli a magyar férfifilakosság 1944. novemberi deportálását.) Sőt, vannak olyan kérdések, amelyekben az ukrán történészek továbbmennek, mint Zseliczky Béla. Szerintük a szovjet fél sohasem kapott a csehszlovák vezetőktől Kárpátalja átadásáról szóló felajánlást, holott a kötetből kiderül ennek az ellenkezője. 1939-től kezdve a csehszlovák vezetők (Benes) többször felajánlották Kárpátalja területét a szovjeteknek. Az már egy másik kérdés, hogy a Szovjetunió akkor fogadta el Kárpátalját, amikor erre szüksége volt.

Különösen nagy figyelmet szentel a szerző az ún. újraegyesítésnek, vagyis Kárpátalja Ukrajnához csatolásának és az ezzel kapcsolatos eseményeknek. Végkövetkeztetése: az 1944. november 26-án Munkácson megtartott kongresszus a Moszkva által kidolgozott és a helyi kommunisták révén véghezvitt terv alapján a nép akarata ellenére döntött Kárpátalja Ukrajnához, a Szovjetunióhoz való csatolásáról. Bár abban alig lehet kételkedni, hogy a szovjet politikai vezetés valamilyen formában ne befolyásolta volna a Kárpátalján zajló eseményeket, a szerző mégsem

Moszkvában kutat az erre vonatkozó konkrét bizonyítékok után. Ezzel szemben Zseliczky megmosolyogtató módon egy 1997-ben megjelent magyar nyelvű cikkre és egy volt NKVD-s tiszt vallomására támaszkodik. Nos, ma is él még a kongresszus néhány résztvevője, s néhányan többször írásban is kifejtették, hogy többségük őszintén szavazott az Ukrajnához való csatlakozásról. A történelmi események úgy hozták, hogy a kárpátaljaiak nagy részének (a magyarokat, németeket leszámítva és természetesen az ukránok/ruszinok egy részének kivételével) akarata egybeesett a szovjet politika stratégiai célkitűzéseivel. Persze fel lehetne tenni azt a kérdést is, hogy Munkácson hányan szavaztak volna a Szovjetunióhoz való csatlakozásra, ha tudják: mi vár rájuk a szovjet rendszerben. A valóság azonban az, hogy a kárpátaljai ukránok (ruszinok) valóban egyesültek az etnikai anyaországgal. És ebben az értelemben lehet újraegyesülésről beszélni.

Az ismertetett könyv szerzője bármennyire is elkötelezte magát a tárgyilagosságra, az objektivitásra és a pártatlanságra, összességében véve a fő problémák megítélésében egy egészen tisztán kivehető irányvonalat követ, melynek lényege a csehszlovák, és különösen az ukrán politikai törekvések létjogosultságának megkérdőjelezése a magyar(országi) orientációval szemben.

Kobály József

JEGYZETEK

¹Hodinka A., A munkácsi görög katolikus püspökség története. Bp., 1909. Lehoczky T. Bercgvármegye monográphiája I—III. Ungvár, 1881. Szabó I. Ugocsamegye. BNp., 1937., Bonkáló S., A ruthének (ruszinok). Bp., 1941.

²Mészáros K., A magyarországi oroszok. - Pest, 1850, 18.

³Sztripszky H., Moszkvophilizmus, ukránizmus és a hazai ruszinok. - Budapesti Szemle 1911, 153. sz., 278.

⁴Sztripszky H., i. m., 294.

⁵A ruszin kérdés legújabbkori felszínre kerülése úgyszintén mesterséges és politikai indítatású volt. 1990-ben az ukránjai társadalmi és politikai változások veszélyeztették a kommunista pártot és a szovjet rendszert. A nemzeti ellenzéki erők színrelépésével (RUPI) a kárpátaljai pártvezetés ideológiai osztálya létrehozta az úgymond idegen, galíciai nacionalistákkal szemben a helyi, kárpátaljai ruszinok szövetségét, amely rögtön sikraszállt Kárpátalja autonómiájáért, majd később egy külön, a mai Magyarország, Szlovákia és Románia egy részét is magában foglalandó független állam: Ruténia megteremtéséért. A környező országok (elsősorban Magyarország, Szlovákia és Oroszország) közvéleménye és egyes politikai tényezői felkarolták e mozgalmat, és széles nemzetközi publicitást biztosítottak a ruszin kérdésnek. Ám mivel ez a

mozgalom sem a múltban, sem ma nem rendelkezik tömegbázissal, idővel több apró, gyakran a külföldi segélyek, utazások miatt egymással is rivalizáló társaságra szakadt.

⁶Lásd *A boldogság felé. Kárpáton túl vázlatos története*. Uzshorod, 1975, 100-102.

⁷Boldizsar, Zakarpattyja mizs dvoma szvitovimi vijnami. Uzshorod, 1993 (ukrán nyelven).

⁸A boldogság felé, 126.

⁹Volosin halálának körülményeire lásd Veges és mások Szmerty prezidenta. Uzshorod, 1995.

¹⁰Vö. Karpatszka Ukraina i Karpatszka Szics. Uzshorod, 1999.

¹¹A szerző legtöbbször Zdenek Firlinger Csehszlovákia volt moszkvai nagykövetének a visszaemlékezéseire hivatkozik.

¹²Az irodalomban leggyakrabban a 40 ezres szám szerepel, s ebből különböző becslések alapján állapítják meg, hogy az elhurcoltak harmada, fele, mások szerint kétharmada veszett oda. A levéltári adatok ennél kisebb számot mutatnak, kb. 16 ezer áldozatról szólnak, míg a KMKSZ által a szemtanúk elmondása alapján összeállított listán körülbelül 10 és fél ezer elhurcolt neve szerepel.

¹³Lásd Makara M., Zakarpatszka Ukraina: sljah do vozjednannya, doszvid rozvitku. Uzshorod, 1995, 29-41. és Boldizsar M., Grin O. Zakarpatszka Ukraina: derzsavnovovij sztatusz i gyijalnyiszyty. Uzshorod, 1999. 13-37.